

ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ОНТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ПОЕЗІЙ У ПРОЗІ Ф. ПОТУШНЯКА („ВІКНО”, „ГЛИБИНА”, „КАМЕНІ”)

Анотація. У статті досліджуються екзистенційно-онтологічні проблеми поезій у прозі Ф. Потушняка („Вікно”, „Глибина”, „Камені”) у контексті його лірики і філософії. Категорія буття у ліричній прозі митця постає системою, яка складається з макрокосму (всесвіту) та мікркосму (людини). Ознаками онтологічної моделі Ф. Потушняка є антропологізм, трансцендентність, гармонійність, велич та вічність.

Ключові слова: сутність, буття, матерія, людина, поезія у прозі.

Прагнення модерністської літератури рубежу XIX-XX століть максимально заглибитись у трансцендентну сутність буття, зумовило явище інтенсивної ліризації прози. „Диво поетичної прози” (Ш. Бодлер) втілюється у жанр поезії у прозі, до якого звернулися французькі, німецькі, польські та російські письменники (П. Верлен, С. Малларме, А. Рембо, Лотреамон, Ш. Кро, Д. фон Лілієнкрон, Я. Каспрович, І. Тургенєв).

В українській літературі ліричну мініатюру актуалізували у власній творчості Леся Українка, Г. Хоткевич, О. Кобилянська, М. Яцків, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Марко Черемшина... У коло цих митців досі ще не вписано Ф. Потушняка, талановитого закарпатоукраїнського письменника, який у середині 40-х років створив близько п'ятдесяти мініатюр, синтезувавши багатий зарубіжний та національний досвід своїх попередників.

За життя Ф. Потушняка лише кілька поезій у прозі побачили світ, увійшовши до збірки новел „В долині синьої ріки” (1957 р.) – „Ліс”, „Золото”, „Глибина”, „Сад”. Решта ліричних мініатюр, що склали цикл „Дзвоники”, видрукувано у книзі „Честь роду” (1973 р.), упорядковану В. Попом. У післямові до збірки дослідник високо оцінив поезії у прозі Ф. Потушняка як ліричні вислови тієї чи іншої філософської думки [8, с.243].

У сучасному літературознавстві поезії у прозі Ф. Потушняка стали об'єктом дослідження Е. Балли. За спостереженням дослідниці, світоглядним стержнем ліро-епічних творів письменника є філософія екзистенціалізму, намагання досягнути трансцендентну сутність буття [1, с.28]. Е. Балла здійснила поділ ліричних мініатюр Ф. Потушняка за родовим началом на ліричні та притчево-сюжетні. Дослідниця виокремила як традиційні риси у поезіях у прозі митця: суб'єктивність та настроєвість, лаконічність та стрункість композиції, ритмічність та багатство художніх засобів, так і неповторно індивідуальні, авторські - притчевість, паралелізм, глибина філософських роздумів, міфологізм, широкий тематичний та стильовий діапазон [1, с.33]. Е. Балла вказа-

ла літературознавцям подальші шляхи для осмислення специфіки поезій у прозі Ф. Потушняка: „На особливу увагу заслуговують <...> тематичний та ідейний спектри, філософська проблематика, образ наратора чи ліричного героя, жанрова специфіка, міфопоетичний дискурс тощо” [1, с.28]. При цьому дослідниця наголошує, що аналіз поезій у прозі необхідно проводити „у контексті ліричних творів та філософських праць автора” [1, с.28].

У світлі вищесказаного, актуальним є дослідження екзистенційно-онтологічних проблем у ліричній прозі Ф. Потушняка, зокрема у поезіях у прозі „Вікно”, „Глибина”, „Каміння”, у зв'язку з його філософією та лірикою.

У центрі наукових та художніх зацікавлень Ф. Потушняка загалом стоять проблеми сутності буття і його фундаментальних законів. У художній творчості митця така філософська проблематика чи не найяскравіше знайшла реалізацію у жанрі поезії у прозі, для якого філософічність є однією з іманентних ознак. Поезії у прозі Ф. Потушняка пройняті чаром сердечного переживання особистої причетності до проблем всесвітнього буття.

Глибинний філософський зміст закладений у ліричній мініатюрі „Вікно”. Основу ліричного сюжету складають медитативні роздуми ліричного героя стосовно онтологічних проблем. Ф. Потушняк використовує властиву поезії жанру монологічну форму викладу, за допомогою якої „герой відкрито відображає <...> власне розуміння життєвих явищ” [6, с.89].

На початку ліричної мініатюри Ф. Потушняк зображує сенсорно-емоційне переживання ліричним героєм «дива» весни, зреалізоване за допомогою багатства художніх засобів: повтору, звукопису, метафори: „Весняний вечір. І весняний дощ. Теплі краплини шелестять у молодому листі... Чудо весни знову над синіми горами. О, безконечно чуйна нині моя душа!” [11, с.205]. Спостерігаємо такі прикмети жанру, як зосередженість на чуттєвій сфері, споглядальність, настроєвість.

Композиційним фундаментом аналізованої поезії у прозі стає предметна деталь – відчинене вікно. На думку С. Ліпіна, функція деталі в ліричній прозі полягає у тому, щоби „показати джерело

зародження почуттів, виявити основну суть душевних пошуків, пізнати глибини їх значення” [6, с.106]. Споглядання вікна дає поштовх до думок суб’єкта стосовно буття: „Думаю про людей, що за відчиненим вікном, про зорі, що цвітуть у далеких небесних долинах, про світ лунарний, сублунарний” [11, с.205].

Образ вікна як ідейно-композиційного центру поезії у прозі Ф. Потушняка, очевидно, з’явився під впливом ліричної мініатюри Ш. Бодлера „Вікна”. Французький автор вкладає в образ вікна, щоправда зачиненого, на противагу відчиненому, гносеологічний зміст, спрямований на переживання людської екзистенції: „Хто дивиться знадвору у відчинене вікно, ніколи не побачить усього, що бачить той, хто дивиться у вікно зачинене. Адже немає нічого глибшого, таємничішого, пліднішого, понуришого і сліпучішого, аніж вікно, зсередини, освітлене свічкою. <...> В цій чорній або ж опроміненій ямі живе життя, мріє життя, страждає життя” [2, с.155]. Споглядаючи тіні людей у вікнах, ліричний герой Ш. Бодлера малює в уяві цілі легенди трагізму їх життєвих доль з метою „жити і відчувати, що я є”. Образ закритих вікон у Бодлера - це символ самопізнання шляхом „страждання в інших, як у самому собі”.

Відчинене ж вікно в поезії у прозі Ф. Потушняка стає символом пізнання законів цілого світу. На основі зіставлення автором вікна і зірок виникає екзистенційне протиставлення: „Там величні та вічні вогні – тут короткочасні вогники людей...” [11, с.205]. Автогерой підходить до розуміння онтологічних проблем: „Ні, світ не єдиний, а роздвоєний – з двох праоснов складається він” [11, с.205]. Тут проявляється спостережений дослідниками при аналізі власне ліричних творів Ф. Потушняка бодлерівський принцип двопланової структури світу [3], за логікою якого Космос складається із матеріальної та духовної сфер. Ліричний герой шукає підтвердження ідеї подвійності світу в космічних просторах. Контакт із Космосом забезпечує інтуїція, яка у системі філософських поглядів Ф. Потушняка фігурує як „єдиний засіб осягнення істини” [7, с.113].

Ліричний герой поезії у прозі „Вікно” пізнає ідею досконалості і торжества буття (вічного) не лише у Всесвіті, але й у людині, що оформлюється в емоційно насажені сентенції, побудовані за принципом паралелізму: „Величний світ зірок! Величний світ людських очей (адже в очах – і серце, і розум чоловіка)! Ви не уступате одне одному! Мікрокосмос не менш гармонійний, красивий і мудрий, чим зоряний космос, - різниця лише в розмірах... Уся суть буття може засвітитися і в малій краплині” [11, с.205]. У заключному життєстведному риторичному зверненні: „ - Людино, ти не скривджена природою! – гукаю я у далину поля” [11, с. 205], Ф. Потушняк художньо утверджує ідею величчя і непроминальності людини у єдності із світом. Те саме властиве ліриці письменника, яка, на думку М. Козак, „несе на собі відбиток віри в

незнищенність матерії, людини як духовної субстанції” [4, с.230]. Тут реалізується естетична концепція лірики Ф. Потушняка „хвилин вічності”, сутністю якої є те, що саме в миттєвостях людського життя і виявляється вічність [3, с.24].

Закон гармонійності світобудови Ф. Потушняк осмислює в поезії у прозі „Глибина”. Твір будується за притчево-сюжетним принципом. Письменник моделює особливу форму художньої дійсності – „світ-сон”, у якому перебуває головний герой – хлопчина. Вік героя має символічне значення, яке підкреслює внутрішню потребу людини активного пізнання довколишньої дійсності, світу. Хлопчина переживає страх перед глибинами озера: „Крізь це віконце я бачу світ, що під землею... небо, дерева, хатини... Тільки ступити крок, і я можу бути в другому світі... Як страшно стояти над такою прірвою!” [9, с.162]. Страх персонажа – це екзистенційний жах і трепет людини перед категорією Ніщо, хиткістю світу, адже символіка озера пов’язана із значенням хаосу, смерті.

Психічні переживання героя мініатюри „Глибина” на підсвідомому рівні Ф. Потушняк оприявнює за допомогою сюрреалістичного прийому апокаліптичного сну, який, на його думку, якнайкраще відтворює „такі ніжні нюанси духовних процесів, як <...> почуття хиткості та непевності” [12, с.60]: „Земля проривається, і він падає разом з деревами, хатами в безодню... Все перемішується, з глухим шумом котиться вниз. З плачем і великим сумом стоїть він над новою безоднею” [9, с.162].

Лірична мініатюра „Глибина” Ф. Потушняка сюжетно та ідейно близька до поезії у прозі М. Яцкова „Хлоп’я”. Головний герой останньої, купаючись у ріці, раптом побачив над собою і під собою „безколючну, голубу пропасть”, що викликала в нього відчуття жаху: „Схопився обіруч трави, аби не злетіти ні в одну, ні в другу глибину. <...> Світ обертався. Хлопчина не видів нікого й нічого - чув лише себе” [13, с.185]. М. Яцків та Ф. Потушняк майстерно зреалізували антропоцентричну модель Всесвіту, наголошуючи на проблемі відчуття людиною хиткості реального світу. Проте, якщо М. Яцків ставить у цей момент крапку, то Ф. Потушняк повертає свого персонажа на „твердий ґрунт” задля утвердження ідеї мудрої досконалості світу: „Як тяжко, як недобре було б, - думав він, - коли б світ не мав під собою твердої основи” [9, с.162].

У власній творчості – прозовій та поетичній Ф. Потушняк особливу увагу приділяє осмисленню матерії як першооснови світу. У ліриці найприкметнішою в цьому плані можна назвати лірико-філософську поему „Подорож вночі (Життя і смерть)”. В одному з її компонентів - „Пісні каменів” опоетизовано тверду праоснову світу. Каміння постає архетипом, який символізує вічну тривалість часу, оскільки зберігає таємниці й загадки минувшини [3, с.92]. Образ каменя лежить в основі метафори „магічний камінь слова”, що уособлює першопочаток світу в ліриці Ф. Потушняка („Морелла”,

„Незнана й неземна”, „Хвилини сплять, збудився мудрий камінь”). Каміння - це „горбаті м'язи теплої землі”, „нерушні мудрі і жорстокі” [10, с.150], репрезентанти архетипу землі.

Ідейно перегукується зі згаданими віршами поезія у прозі Ф. Потушняка „Камені”. Лірична мініатюра будується на прийомі антитези - заперечення негативної конотації каменів, пов'язаної з символом холодності, байдужості і душевної черствості, їхнім метафізичним значенням матерія ргіта. Митець обирає своєрідний спосіб нарації – риторичний монолог-звернення одухотвореної неорганічної матерії до читача: „Ми – камені, ми сліпі, бездушні та глухі. Так кажуть про нас. Усе, що мертво, називають нашим іменем.

Але ми – найстарші свідки всього, ми пам'ять Землі. Немає нічого старшого від нас. Ми – ота твердь, на якій стоять континенти й океани” [11, с.213]. Така викладова форма сприяє пафосній реалізації ідеї каменя як величної основи Всесвіту. Символічна семантика стрижневого образу твору наближена до архетипу філософського каменя, який втілює віднайдення єдності, повернення до центру, досконалість, абсолютну реальність, *petra genetrix* [5, с.127].

Письменник актуалізує космологічний принцип Всесвіту як єдиного цілого, єдності та взаємозв'язку матерії та духу, підкреслюючи одухотворення людиною каменя: „аби пам'ять і наймудріші мислі зберегти вікам, ім'я своє і написи про свої діла вирізують на камені...” [11, с. 213].

У філософському підсумку поезії у прозі втілюється ідея морального обов'язку людини пізнання явищ природи, осмислення сутності буття: „Ми – безмовне каміння. І нас забувають. Тільки тоді згадують про нас, коли говорять не сліпі та не глухі, як камені, люди” [11, с.214]. Ця думка має аналогію в „Пісні каменів”: поет стверджує, що пізнати тайну каменів під силу тонким чутливим натурам - тим, „...що їх в забутті / Вогні манили” [10, с.425].

У поезіях у прозі „Вікно”, „Глибина”, „Камені” Ф. Потушняк осмислює буття як систему, яка складається з макрокосму (Всесвіту) та мікрокосму (людини). Ознаками онтологічної моделі Ф. Потушняка є антропологізм, трансцендентність, гармонійність, велич та вічність. Результати дослідження екзистенційно-онтологічних проблем є сутнісними для подальшого осмислення філософського дискурсу поезій у прозі Ф. Потушняка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балла Е. Поезії у прозі Федора Потушняка: поетика жанру / Е. Балла // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С.26–33.
2. Бодлер Ш. Малі поезії у прозі / Шарль Бодлер // Всесвіт. - 1981. - №6. – С.155-168.
3. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка / Л. Голомб. – Ужгород: Гражда, 2001. – 98 с.
4. Козак М. Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф. Потушняка / М. Козак // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених УжДУ. – Ужгород, 1995. – Т.5-6. – С.226-234.
5. Купер Дж. Енциклопедія символів / Дж. Купер. – М.: Асоціація Духовного Єдинення «Золотий век», 1995. – 412 с.
6. Липин С. Сквозь призму чуттів / С. Липин. – М.: Советский писатель, 1978. – 288 с.
7. Офіцинський Р. Сади семіраміди, або імператив Федора Потушняка / Р. Офіцинський // Потушняк Ф. Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) / Упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського. – Ужгород: Гражда, 2003. - С.110-120.
8. Поп В. Побачений талантом світ / В. Поп // Потушняк Ф. Честь роду: Оповідання, повість, поезії в прозі. – Ужгород: Карпати, 1973. – С.233-246.
9. Потушняк Ф. В долині синьої ріки / Федір Потушняк. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. – 168 с.
10. Потушняк Ф. Мій сад. Поезії і драми / Упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д. М. Федаки / Федір Потушняк. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – 576 с.
11. Потушняк Ф. Честь роду: Оповідання, повість, поезії в прозі. / Федір Потушняк. – Ужгород: Карпати, 1973. – 246 с.
12. Ф. П. О сучасній літературі (Відповідь на одну критику) / Ф. П. // Літературна неділя. – 1942. – Р. III. – Ч. 4. – С.60.
13. Яцків М. Муза на чорному коні: Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті / Упоряд., автор передм. та приміт. М. Ільницький / Микола Яцків. – К.: Дніпро, 1989. – 846 с.

Oksana Shcherbey

Existential-ontological problems of poetries in prose by F. Potushnyak („Window”, „Depth”, „Stones”)

Summary. The article deals with existential-ontological problems of poetries in prose by F. Potushnyak („Window”, „Depth”, „Stones”) in the context of his lyric and philosophy. The Category of being in the lyric prose of the artist arises as a system, which consists of the macrocosm (the universe) and the microcosm (the man). The characteristics of the ontological model of F. Potushnyak are anthropologism, transcendence, harmony, grandeur and eternity.

Key words: basic nature, being, matter, man, poetry in prose.

Одержано 28.02.2013 р.